

בעזרה ש"י

אל המדות

א. זכרון המדות בדרך הדעת הוא קודם לזכרון בדרך הרגש, כי אם לא ידע מה טוב ומה רע, איך נרגיש לקנות את הטוב בטבע של קנין ולהרחיק את הרע שבנטיה הטבעית אחר התרגל.

"הרינו רואים שהמידות הטבעיות באדם אינן נקבעות כי אם כפי הדעת, ולפי ידיעתו - בין שתהיה אמיתית או כוזבת - ידבקו מידותיו, והקטן, הבלתי-מכיר כלל שום ענין, אין לו מידות כלל, וכשיגדל ויכיר שהמאכל הוא טוב- לאהבנו, ומי שיקח ממנו והוא צריך לו- יכעס עליו, וכל מה שתפשט הדעת יותר- כן יתפשטו המידות. על כן, כשאנו באים לקובען כולן ביראת השייית ואהבתו צריך על-כל-פנים שתפשט הדעת בדרכיו הישרים והכרותו, שעל פיהן יתכוננו המידות, ומה שיחסר מהדעת כפלי-כפלים בערכו יחסר מהמידות, פיון שהוא שורש להן ונושאן..."
(מוסר אביך, א; א)

"...כי סערת הלב והתפעלות הנפש מתנגדת לגמרי לחכמה שתתושב באדם, ואם כי טובה היא לפעמים התפעלות טובה וקדושה, אינה כי-אם לקבוע ביותר בעומק הנפש את קנין הדעת שכבר קנתה, אז ישתרש יותר ויוכר יותר, אבל קביעות דעת והשקל בתחילתה מנוחה-שלמה דרושה לה, ושמעתתא בעיא צילותא כיומא דאיסתנא¹ (מגילה כ"ח ע"א), קל-וחומר בדברים הקדושים הנפיים כענייני העבודה השלמה, וזמן תפילה לחוד וזמן תורה לחוד² (שבת י ע"א). ואם ראוי ומחוייב להקדים תשובה ואמונה ויראה פשוטה לכל לימוד, ומה גם ללימוד היראה. אבל סערת הנפש- כפי המוכרח ראוי להגביל לה זמן אחר, להקדים או לאחר, אבל הלימוד יהיה במנוחה בשוב בשמחה, כמו שהורנו חז"ל במ"ח דברים של קנין התורה...ואז יצליח.

ומפני שטבע כל לימוד להסעיר מעט את כוחות הנפש, והרבה יותר מטבע כל לימוד הוא בענין לימוד היראה וכל פריטי העבודה, מפני הנטיה הנפשית שהנפש נוטה להם בטבעה...אם מוצא הוא בעצמו שלבבו נסער, לשמחה בענייני האהבה או לתרודה בענייני היראה, הוא סובר שבזה הוא משלים חוקו, והרי הוא מתרפה-בעצמו מהידיעה האמיתית...וכשהוא מוצא חידוש הרגשה בלב הוא בא להחליט מזה שאך זאת היא תורת היראה. אבל באה מזה רעה גדולה והשכחת שמו יתברך, שהוא עיקר החיים השלמים, שכאשר סערתו עוברת אינו מוצא בנפשו מאומה, ובא מזה ח"ו להקבזות בלבבו כל ענין היראה...על כן החובה רבה על כל מי שחננו ד' יתברך להבין בדרכי היראה ואורחות קנייתה ולימוד דרכיה, לפרש הדברים עד מקום שיזדו מגעת...ובזה יהיו הדברים קנויים וקבועים אצלם, כי יתורה מביאה לידי זהירות..."
(מוסר אביך, א; ז)

¹ צילותא - דעת צלולה ומיושבת, שאינו טרוד בכלום מחשבה (רש"י)

כיומא דאיסתנא - כשמנשבת רוח צפונית יום אורה הוא, ונוח לכל (רש"י לעירובין סה ע"א)

"לעולם צריכים לכוון, שלא יביא זיכוכ המידות לחולשת המידות, טהרת הרצון לדלדול הרצון... וכפי מה שיכוון האדם את דעתו לשם השלום והאמת², יגלה לו אור ד' בצורה יותר תמימה ובהירה..."

"...החולשה והפגאב הפנימי שהתבערה של יראת-שמים מחוללת בקרב הנפש, היא מצד עצמה חיסרון ומחלה, וצריכים לקנות מושגים ברורים במקצוע של קודש זה, עד שהסילוד הבלתי-תרבותי יהיה הולך ופוחת, ובמקומו תבוא עוצמה והרחבת הדעת" (הראי"ה קוק, שם, א; רפג)

"הננו מתעקבים בדרך השלמה והננו מפגרים בה, מפני התרדה היתרה שהננו מרגישים בנפש בעת אשר רעיון התשובה עובר לפנינו. הננו נשארים מלאי מלחלה ומחסרי אגל משפעת דכאותה של התשובה. ובשביל כך עצמו דוחים אנו את הרעיון הזה, מקור כל ההצלחות, מרשמי נפשנו, והננו נשארים תועים במדבר החיים. אבל לא יוכל מצב כזה להתקיים..." (אורות התשובה, יז; ו)

"מהות חשבון הנפש הוא שיהיה האדם נושא-ונותן בשכל על כל עניני נפשו וחיוב עבודתו לאלקים יתברך. אבל ראוי שלא לשכוח כי אין החשבון מענין המדמה, אלא ענין שכלי צרוף ומבורר, וכמו שבכל חכמה... כן לתכלית אפשרות חשבון-הנפש הכרחי הוא מקודם לברר וללבן אצלו הידיעות הדרושות לזה, שתהיינה ברורות בשכלו ותרורות בלבבו, ואז יוכל לחשוב בהן ולא תחלש נפשו כל-כך בהשתוקקה לחשב חשבונה, כי תמצא די שפק הדרוש לה לצורך החשבון. והנה, נראה שיש טעות מצויה בכמה בני-אדם, שכל דבר מקרי נתפס הוא כעצמי - וזהו ענין היצר-הרע - ובוה הדבר רגיל שאחרי בירור החשבון וצמאון הנפש באמת לישר דרכיה על פי רצון הבורא יתברך, בראותה עד כמה הרחיקה מדרך הקודש תחלש ותתבייש ותתעצב וירך הלב. וכל-זה, אף על פי שאינו טוב בעצמו, מכל-מקום הוא מקרה נולד מביור החכמה והידיעה של חשבון-הנפש, וגורם שמצד שלמות הנפש להרחיק ממנה אלה ההפסדים, שהם: החולשה, והבושת העודפת, ומכל-שכן העיצבון ורוך-הלב, יהיו אלה לה למעוררים ומחזיקים יותר אל הדרך הטובה והישרה. כי הנפש ההולכת בתום ויושר בדרך השם יתברך לא תחלש, רק תחגור על והדר, ולא תתבייש, רק תרומם קרן בקבוד אשר עוטר בו מא-לוה כל הנפשות יתעלה, לא תתעצב כי חדות ד' מעוזה, ולא ירד לבבה כי מגדל על שם די לצדיק מתהלך בתומו. אבל הניגשים אל דרך השם יתברך ורצונם ללכת באורחות חובות-הלב בלא תלמוד הקודם למעשה - יטעו בהלכה זו, ויעלה על לבבם כי החולשה והעיצבון זהו מעצם החשבון הנפשי והיראה הצרופה, אבל הנפש לא תקובל עליה בסבר פנים יפות מה שהוא נגד חוקה, על כן יהלכו קדורנית ולא יוסיפו עבודה וחכמה... על כן ראוי לשנן ללמוד ולעין שורשי היראה על פי עומק דברי חז"ל והשכל הישר שחנן השיית את האדם, ככל משפטי התורה שאנו דנים בפרטיהם באמצעות השכל הישר והנזף..."

(הראי"ה קוק, מוסר אביך, ד; א)

"...שיעלה לפניו זכרון כלל מעשיו, וישקל אותם כמו כן במאזני המשקל הזה - לראות מה יש בם מהרע, למען ידחה אותם, ומה מן הטוב להתמיד בו ולהתחזק בו, ואם ימצא בהם מן הרע - אז יתבונן ויחקר בשכלו איזה תחבולה יעשה לסור מן הרע שהוא ולטהר ממנו..."

(רמח"ל, מסילת ישרים, פרק ג)

² "והאמת והשלום אהבו" (זכריה ת, יט)

הקדמת "אל המדות" 2

בעזשה"י

א. זכוף המדות בדרך הדעת הוא קודם לזכוף בדרך הרגש, כי אם לא ידע מה טוב ומה רע, איכה ירגיש לקנות את הטוב בטבע של קנין ולהרחיק את הרע שבנטיה הטבעית אחר ההרגל.

[1] "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ- מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול... וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד..." (רמב"ם, הלכות יסודי התורה, ב; ב)

[2] "...אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה: אם מעט- מעט, ואם הרבה- הרבה. לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג..." (רמב"ם, הלכות תשובה, י; ו)

[3] "...האהבה כמו-כן, אם לא נשתדל לקבוע אותה בלבבנו בלבוש כל האמצעים המגיעים אותנו לזה - איך תמצא בני?...
...האהבה - שיהיה נקבע בלב האדם אהבה אליו ותרדף, עד שתתעורר נפשו לעשות נחת רוח לפניו..." (רמח"ל, הקדמת מסילת-ישרים)

[4] "אין עונג ושמחה לאדם בעשותו מעשים, כי אם אחרי שמצוין בלבבו היטב תכליתם, וכפי ידיעתו [את] הטובה הצומחת ממעשיו, כן תרבה שמחתו בהם. ומאשר השמחה ונחת-הרוח שנמצאת בלב על ידי המעשים, היא הסיבה העיקרית להתמדה עליהם, כי האדם כוסף לאור וצהלה מטבע נפשו השכלית, ובורח מתוגה ונקדרות... על כן נצטוינו לעשות את מעשה המצוות בשמחה, כמו שאמר הכתוב 'תחת אשר לא עבדת את ד' א-להיך בשמחה ובטוב לבבי' (דברים כח, מז). ומאד נדע כי כל מה שתצוונו התורה על דבר התלוי בלב, אין כוונתה שנקנה אותו הדבר בעצמו על ידי השקפתנו עליו, כי זה אינו בכלל הבחירה, וכמו שהמצוה לאהבה את ד' וליראה ממנו, איננה מתפרשת כי אם שנעסוק בדרכים שבטבעם להקנות לנו היראה והאהבה, דהיינו- לימוד התורה וחלקיה, וידיעת דרכי השם יתברך ומידות טובו, שעל ידי הידיעה הברורה באלה תבוא היראה והאהבה בטבע, כן הציווי לעבוד את ד' בשמחה, גם כן הכוונה על ההשתדלות בידיעת התועלת הנמשכת מהתורה והמצוות, ואז נחוץ לשמוח בהם, ולא יהיו עלינו כמשא כבד, כי אם לעטרת תפארת" (הראי"ה קוק, אוצרות הראי"ה ב, 3-492)

[5] "כללא הוא, ששינוי הרגל הוא דבר כבד, ואינו נח לאדם, וזהו גם במעשים חומריים, שפעולתם כבדה, וצריך האדם להניע אבריו לזה, ומכל-מקום אם הרגיל אדם עצמו באיזו תנועה תדירה וקשה לו מאד למונעה ממנו, ועל אחת כמה וכמה תנועות מחשבות הנפש, שהן בני-רשף (איוב ה, ז), קלים מאד בתנועתם, והורגלו לחשוב תמיד כפי ציורי-הלב הגסים, באופן השגת כל ענייני החומר והדמיון ואופן הנועם בהם מענין הנאות הערב הגופני ואהבת כבוד וגאווה ויתר הדרכים המעוקלים, שבחיבור מחשבות הנפש עם מזג הגוף בלא סידור מוסכם מהחכמה המתנה בעליה יוציאו קוצים ודרדרים באין ספק..." (מוסר אביך, ב; א)

ב. כל מדה טובה יש לה חסרונות הבאים עמה, וזו היא העבודה השלמה: להוציא לאור-עולם את המדות הטובות מנקות מפל סיגי החסרונות שלהן.

"...שעלה לפניו זכרון כלל מעשיו וישקל אותם...לראות מה יש גם מהרע, למען ידחה אותו, ומה מן הטוב, להתמיד בו ולהתחזק בו. ואם ימצא בהם מן הרע אז יתבונן ויחקר בשכלו איזה תחבולה יעשה לסור מן הרע ההוא ולטהר ממנו..." (רמח"ל, מסילת ישרים, תחילת פרק ג)

"בירור מידות הנפש יש בו שני ענינים. האחד – עצם ידיעתו להבחין בהן בין טוב לרע, לחלקן על משמרותן, לישבן בנפש ולהלבישן עליו, ושיהיו מוכנות ברשותו בכל עת. השני – הפרדת המידות ונסירתן. ביאור הדבר: ההשקפה השטחית על המידות הטובות היא ג"כ התחלה טובה, והמביאה לשלמות במשיכת יופין והדרן, אבל יש מידות שהן מצרניות מטבען, וכשרוצה האדם לצייר בו איזו מידה שלא באופן ברור תימשך ממילא אחריה הסמוכה לה, אע"פ שאינה הגונה ואינה דרושה להפצו. וצריך האדם להעמיק לדעת להפריד בכח החכמה והבינה, שעולות למעלה מטבען של המידות, ומכניסות את המידות בחדריהן ומציירות אותן כראוי ומפרידות הראוי להפריד, - כל מידה ממידה שהיא מצרנית בטבעה, לקחת כל מידה בפני-עצמה שלא תעלה ערבונה עמה. וזהו פעין הנסירה שזכר האר"י ז"ל. ענין המצרים שבין המידות וטשטוש גבוליהן הוא מכמה סיבות. פעמים המידה סמוכה לחברתה מצד שצויהם השטחיים שוים הם, וכל מידה אי-אפשר שיקנה האדם אותה כי-אם כשיציירנה ציור חזק, וכשלא ישלים את ציור המידה המבוקשת בברור גמור יצא יותר מהמידה המבוקשת ממנו או פחות, מהדומות לה בצויהן השטחיים רק לפום-ריקטא. וצריך לזה חקירה פרטית על כל המידות וענייניהן, איך הן מתמצרות אלו באלו וע"י מה הן מתמצרות, כדי לדעת אפשרות הפרדתן. אך הלימוד הזה יכול להיות מתחלף בכל אדם, שיש נפשות שסדרי המצרים במידותיהם מחולפים מבנפשות אחרות, וזה ראוי להימצא מצד חילוף הדעות והציורים המתחלפים באיש מבמשנהו. ומ"מ נראה שיש למצוא כללים קרובים באופן שיהיה יותר קל לכל אחד לברר דרכי המצרים ולדון על הפרט ללכת בדרך טובים..."

גבורת-הנפש היא מידה יקרה מאד, מצטרפת לכל קנן השלמות, בין בפרט ובין בכלל. אבל מעטים הם הקונים אותה על טהרתה, מפני שהיא גם מצרנית בצורה לכמה מידות רעות: כעס, גאווה, שנאה, נצחון, נקימה, וכיו"ב. יש שהיא תימצא בין אותם שלא שמו אל ליבם ראת ד', אבל עם שכנותיה הרעות, ובאנשים שנטו שיכמם לסבול עול וראה, ולא השתדלו לעין בפרטיות תקנת מידותיהם, לא הבחינו בינה לבין שכנותיה הטובות אותה והזניחוה כולה. אך בדרך הראויה, להפריד ולבזר פסולת מתוך האוכל, כל שכנותיה הרעות תסורנה למשמעתה אל הטוב והנשר בעיני השי"ת..."

העונה היא מידה טובה כשיודע ענין העונה ומושגה היטב ויודע איך להתנהג בה ולהכניסה בנפשו. אבל בהשקפה שיטחית תימשך אחרי מידת העונה מידת העיצבון, מפני שציון החיצוני הוא קרוב זה לזה, שהשמחה היא מפרדת הכוחות הנפשיים והגאווה ג"כ מפרדת, אלא שהשמחה מפרדת באופן הטוב, והגאווה מפרדת על דרך רע, והעונה מקבצת ומלישבת וכן העוצב, אלא שזה על דרך טוב וזה על דרך רע...ובאמת- אע"פ שמצד חיצוניותן כמו דרך אחד להן אבל בעומק שורשיהן הן רחוקות מאד זו מזו..." (מוסר אביך, ג; א)